

TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NE TÂBİ DEVLETLER VE TÂBİİYET HUKUKU ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME*

ERKAN GÖKSU**

Giriş

Bir devletin teşkilat yapısı ve bu teşkilatın işleyişi meselesi, içerisinde oldukça karmaşık, çok yönlü ve değişken unsurlar barındıran çok geniş bir sistemi ifade eder. Bu geniş sistemi bütün cepheleri ile ve akla gelebilecek bütün sorulara cevap verecek şekilde görmek, anlamak ve izah etmek oldukça zor bir iştir.

Bu durum, sair Ortaçağ Müslüman Türk devletleri gibi Türkiye Selçukluların sözkonusu olduğunda daha müşkülleşir. Zira bu dönem üzerinde çalışan tarihçilerin hemen her sahada karşılaşmaları temel meselelerden biri olan “kaynakların durumu” veya “yetersizliği” meselesi, özellikle teşkilat tarihiyle ilgili çalışmalarda araştırmacılar için en önemli zorluklardan birini teşkil eder.

Türkiye Selçuklu Devleti'nin, bilhassa siyasi ve askerî işleyişini anlamak bakımından son derece önemli olduğunu düşündüğümüz “*Tâbi Devletler ve Tâbiyet Hukuku*” meselesini izah konusunda da aynı müşkülle karşı karşıya olduğumuzu belirtmeliyiz. Bilindiği üzere Ortaçağ devletler hukukuna göre savaş veya sulh yoluyla bir devletin hâkimiyetini kabul eden hükümdar veya emîrlerin, klasik tâbiyet (vasallık) şartlarını ve bu şartlardan doğan mükellefiyetleri kabul ettikleri malumdur. Avrupa¹, Uzak Doğu² ve sair bölgelerde kurulmuş muhtelif devletlerde de

* Kastamonu'da düzenlenen “Uluslararası Malazgirt'ten Osmanlıya Selçuklu Sempozyumu”nda (22-23 Mayıs 2014) sunulan aynı isimli tebliğin metnidir.

** Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İzmir/TÜRKİYE, erkangoksu@hotmail.com

¹ Lassa Oppenheim, *International Law: A Treatise, The Third Edition*, (Edited by Ronald F. Roxburgh), London 1920., s. 161-162.; Francis Turner Palgrave, *The Lord and the Vassal: A Familiar Exposition of the Feudal System in the Middle Ages*, (Publisher: John W. Parker), MDCCCXLIV (1844)., s. 17-60 ve muhtelif yerler.; Henry Halam, *View of the State of Europe During the Middle Ages*, I, Boston 1853, s. 162-187 ve muhtelif yerler.; R. W. Southern, *The Making of the Middle Ages*, (New Haven, CT: Yale University Press), 1953., s. 16-17.; Jeffrey Burton Russell, *Medieval Civilization*, (New York: John Wiley and Sons), 1968., s. 193, 104-205, 212-227.; Marc Bloch, *Feudal Society*, II., (Translated by L. A. Manyon), Chicago 1961, s. 145-175, 190-240.; Francois Louis Ganshof, *Feudalism*, (Translated by Philip Grierson), London 1996.; Franz Oppenheimer, *The State*, (Little, Brown, and Company), New York 1975., s. 66-85.

² Kanichi Asakawa, *The Documents of Iriki: Illustrative of The Development of the Feudal Institutions of*

mevcut olduğu görülen tâbiyet hukukunun, Ortaçağ İslâm devletlerinde tezahür eden en önemli şart ve mükellefiyetleri, yıllık haraç vermek, metbû' hükümdar adına hutbe okutmak ve metbû' hükümdar adına sikke darp ettirmektir. Bunların dışında, metbû' hükümdar "sultan" unvanını taşıırken, tâbi hükümdarın "melik" unvanını kullanması, metbû' hükümdarın sarayının kapısında günde beş nevbet çalınırken, tâbi hükümdarın üç nevbetle yetinmesi, metbû' hükümdar nezdinde hükümdar soyundan ve ekseriya tâbi hükümdarın oğullarından rehinelere bulundurulması gibi hususlar da klasik tabiiyet alâmetlerinden kabul edilmiştir³.

Büyük Selçuklu Devleti ve diğer Müslüman Türk devletlerinde olduğu gibi Türkiye Selçuklu Devletinde de metbû'-tâbi ilişkilerinin imzalanan tâbiyet antlaşmaları, "sevğendname" veya "ahidname"ler çerçevesinde belirlendiği bilinmekle birlikte, Türkiye Selçuklu Devleti ile başka devletler arasında imzalanan sair diplomatik vesikalar (barış, ticaret, gümrük antlaşmaları vs.) gibi tâbi devletlerle yapılan tâbiyet antlaşmalarının orijinalleri de günümüze ulaşmamıştır. Bununla birlikte bazı vekâynamelerde bu vesikaların çok az sayıda ve muhtasar olsa da kopyalarına tesadüf edilmektedir ki, bu durum, sözkonusu kayıtlara adeta orijinal belge niteliği kazandırmaktadır.

"*Türkiye Selçuklu Devleti'ne Tâbi Devletler ve Tâbiyet Hukuku*" hakkında müracaat edebileceğimiz diğer bir kaynak türü sikkelerdir. Ancak Türkiye Selçukluları dönemine ait elde mevcut bulunan sikkelerin de meseleyi akla gelebilecek her türlü soruya cevap verecek derecede malumat içerdiği söylenemez. Zira bırakalım tâbi emîrlerin metbû' hükümdarlar nâmına darp ettirdikleri sikkeleri, Türkiye Selçuklu sultanlarının kendi adlarına basturdıkları sikkelerin bile tamamı günümüze ulaşmamıştır. Kaldı ki, bu sikkelerin tamamı günümüze ulaşmış olsa bile, bunlardan hareketle sadece Türkiye Selçuklu Devleti'nin tâbiyetini kabul eden hükümdar veya emîrler ile tâbiyet tarihleri hakkında malumat edinilebilirdi.

Konu hakkında bilgi edinebileceğimiz diğer kaynaklar ise başta İbn Bîbî ol-

Japan, (Yale University Press), New Haven 1929., s. 12-28, 39-50, 52.

³ Buna mukabil her tâbi hükümdar, metbû' hükümdarın menfaatlerini haleldar etmemek kaydı ve şartıyla iç ve dış işlerinde tamamıyla müstakil olup, üçüncü bir devletle harp veya sulh yapmakta, elçiler gönderip, elçiler kabul etmekte serbesttir. Şu halde, tâbi hükümdar, tâbi devlet hudutları içinde hükümranlık haklarına sahiptir. Yalnız bu hak ve salâhiyetler, metbû' hükümdarın, her istediği zaman tâbi devlet sınırlarını aşamayacağı mânasına gelmez. Hatta metbû' hükümdar bu hususta sebep göstermeğe de mecbur değildir. Diğer taraftan, herhangi iç ve dış mesele dolayısıyla müşkül duruma düşmüş olan tâbi hükümdar, yardım istediği takdirde, metbû' hükümdar onun yardımına koşmak zorundadır. Bu da metbû' hükümdarın mükellefiyetini teşkil eder. Ayrıca tâbi (vassal) hükümdarların da upkı metbû' hükümdarlar gibi, maddî ve manevî hâkimiyet sembolleri olduğu bilinmektedir (Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK, Ankara 1993, s. 97-98)

mak üzere Türkiye Selçuklu dönemine ait vekâyinâmeler ve diğer yazılı eserlerdir. Bunlar arasında özellikle Simon de Saint Quentin'in eserinde Türkiye Selçuklu Devleti'ne tâbi devletlerin kısmî bir listesi ve tâbiyet hukuku hakkında çok önemli ve dikkat çekici bilgilere tesadüf edilmektedir. Ancak sözkonusu vekâyinâmelerin hemen hepsinde yer alan bilgilerin, daha çok sefer, savaş, barış veya başka bir meseleden bahsedilirken zikredilen dolaylı ve çoğu zaman dağınık bilgilerden oluşması sebebiyle, meseleyi akla gelecek bütün sorulara cevap verebilecek şekilde tam ve eksiksiz olarak izaha yeterli olduğu söylenemez.

1. Türkiye Selçuklu Devleti'ne Tâbi Devletler

Gerek muasır kaynaklardaki kayıtlardan gerekse meskûkât kataloglarından hareketle hangi hükümdar veya emirlerin hangi dönemlerde Türkiye Selçuklu tâbiyetini kabul ettiklerine dair bilgi edinmek mümkündür⁴. Sikke katalogları ve muasır kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla, tam anlamıyla müstakil bir devlet hüviyetini kazandı⁵ XII. asır sonlarından, Moğol vesayetine girdiği XIII. asır ortalarına kadar geçen süre içinde Türkiye Selçuklu Devleti'nin tâbiyetini kabul eden devletler:

Dânişmendliler ⁶,

⁴ Meskûkât kataloglarındaki sikkelere göre Türkiye Selçuklu Devleti'nin tâbiyetini kabul ettiği anlaşılan devletlere dair bir liste için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Ankara 1941., s. 127-130; Ayrıca bkz. Erkan Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, TTK Yay, Ankara 2010, s. 176-178.

⁵ Bazı kaynaklar, Süleyman Şâh ve I. Kılıç Arslan'tan Anadolu, İznik veya "Batının Sultanı" olarak bahsetseler de (Anna Komnena, *Alexiad*, (Çev. Bilge Umar), İstanbul 1996., s. 124, 126, 133.; *Süryani Patrik Mihaîl'in Vekâyinâmesi (1042-1195)*, II, (Türkçe terc., Hrand D. Andreasyan), Ankara 1944. (TTK Kütüp. No:44'de yayınlanmamış tercüme), s. 29., Smbat, *Chronicle*, (Trans. Robert Bedrosian), Long Branch, New Jersey 2005., s. 45, 47, 59.; Vardan, *Compilation of History*, (Trans. Robert Bedrosian), Long Branch, New Jersey 2007., s. 109; (Türkçe terc., "Cihan Tarihi", (Çev. Hrant D. Andreasyan), *Tarih Semineri Dergisi*, III, İÜEF, (1937), s. 186). Türkiye Selçuklu Devleti'nin, Büyük Selçuklu Devleti'nin bir vasalı olarak kurulduğu, Süleyman Şâh ve I. Kılıç Arslan dönemlerinde bu statüsünü devam ettirdiği, I. Mesut döneminde ise Büyük Selçuklu Devleti'nin vasalı durumunda olan Irak Selçuklu Devleti'nin vasalı yani "vasalın vasalı" haline geldiği malumdur (İbnü'l-Esir, *et-Târihu'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atabekiyye*, (Tahkik: Abdulkadir Ahmed Tuleymat), Kahire 1963., s. 21). Ancak bu statünün, hukukî bir vaziyetten ibaret olduğu, Türkiye Selçuklularının fiilen müstakil hareket ettikleri anlaşılmaktadır. Geniş bilgi için bkz., Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 113-114.; Muharrem Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, TTK Yay., Ankara 2003., s. 105-107.

⁶ Dânişmendliler, II. Kılıç Arslan döneminde tamamen hâkimiyet altında alınmıştır. Geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Ezrak, *Târihu Meyyâfârûkîn ve Âmid*, (Türkçe terc. Meyyâfârûkîn ve Âmid Tarihi (Artuklular Kısmı), (Çev. Ahmet Savran), Erzurum, 1992., s182); *Anonim Selçuknâme, (Târih-i âl-i Selçuk der Anadolu)*, Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III, (Neşr ve çev. Feridun Nafiz Uzluk), Ankara,

Saltuklular⁷,
 Mengücekliler⁸,
 Hısn-ı Keyfa,
 Âmid⁹ ve Mardin Artukluları¹⁰,
 Musul hâkimleri¹¹,

1952., s. 39; (Türkçe terc., s. 25).; Mihail, s. 251-252.; Ebu'l-Ferec (Bar Hebraus), *Ebu'l-Ferec Tarihi*, II, (Süryaniceden İngilizceye Çev. Ernest A. Wallis Budge-İngilizceden Türkçeye Çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK Yay., Ankara 1999., s. 423-424.; Clifford Edmund Bosworth, *The New Islamic Dynasties: A Chronological and Genealogical Manual*, (Edinburgh University Pres), Edinburgh 2004., s. 216.; Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 140.

⁷ Saltukluların, 585/1189'a kadar Irak Selçuklularına tâbi oldukları, basturdıkları sikkelerden anlaşılmaktadır (Coşkun Alptekin, "Saltuklu Sikkeleri", *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, Sayı:13 (Ahmed Zeki Velidi Togan Özel Sayısı), (1985), s. 293-296.; *Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu Sergileri*, III, ("Asya'dan Anadolu'ya İnen Rüzgar" Beylikler Dönemi Sikkeleri - "The Wind Blowing from Asia to Anatolia" An Exhibition of Beylik Period Coins), İstanbul, 1994, s.11-13). Ancak İbnü'l-Esîr, 560/1164-1165 yılı hadiseleri arasında İzzü'd-dîn Saltuk'un, II. Kılıç Arslan'ın tabiiyetini kabul ettiğini, hatta kızını Sultan'a vermek suretiyle shriyet kurduğunu zikretmiştir (İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-Târîh Tercimesi*, IX, (Çev: Abdülkerim Özaydın), İstanbul 1987, s. 257-258); *Anonim Selçuknâme*'de de Erzurum hükümdarının II. Kılıç Arslan'a itaat ettiği kaydedilmiştir (s. 39., Türkçe terc., s. 26).

⁸ Anonim Selçuknâme'de II. Kılıç Arslan döneminde itaat altına alındıkları kaydedilmiştir (s.39., Türkçe terc., s. 26). Divriği Mengüceklilerinden Şehinşâh b. Süleyman b. İshak'ın II. Kılıç Arslan ile II. Rüknu'd-dîn Süleyman adına sikke bastırıldığı bilinmektedir (Ahmed Tevhid, *Meskûkât-ı Kadîme-i İslâmiyye Kataloğu*, IV., Kostantiniye 1321., s. 522, 523). Erzincan Mengücek Beyi Behrâm Şâh da 1165 yılında Türkiye Selçuklu tabiiyeti kabul etmiştir (İbnü'l-Esîr, (Türkçe terc., XII, s. 441.; Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 141-142).

⁹ Türkmenler arasında büyük nüfuza sahip olup Anadolu'da Türkiye Selçuklu Devletine eş bir siyasi teşekkül olarak (İbnü'l-Esîr, *el-Atabekîyye*, s. 81) Artukoğullarının Diyarbakır (âmid) kolu, II. Kılıç Arslan döneminde itaat altına alınmıştır (*Anonim Selçuknâme*, s. 39., Türkçe terc., s. 26). Hısn-ı Keyfa (Hasankeyf) ve Âmid Artukluları meliki Salih Nâsîrü'd-dîn Mahmud'un 614/1217 tarihinde I. İzzü'd-dîn Keykâvus adına ve oğlu Mesud'un (Rüknu'd-dîn Mevdud) 624/1227 tarihinde I. Alâü'd-dîn Keykubâd adına basılmış sikkeleri mevcuttur (İsmail Gâlib, *Meskûkât-ı Türkmâniyye Kataloğu*, İstanbul 1311., s. 160, 165; Ahmed Ziya, *Meskûkât-ı İslâmiyye Takvîmi*, Konstantiniyye 1328., s. 73.; İbnü'l-Esîr, (Türkçe terc., XII, s. 300).

¹⁰ Mardin Artukluları hükümdarı Melik Mansur Nâsîrü'd-dîn Artuk Arslan'ın, 623-624/1226, 625/1227, 626/1228, 634/1236 senelerinde Düveysir ve Mardin'de I. Alâü'd-dîn Keykubâd ve II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev adına bastırıldığı sikkeler bulunmaktadır (*Meskûkât-ı Kadîme-i İslâmiyye Kataloğu*, IV., s. 180, 181; *Meskûkât-ı İslâmiyye Takvîmi*, s. 76.; *Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu Sergileri*, III, s. 37.; Kâtib Ferdî, *Mardin Mülûk-i Artûkiyye Tarihi ve Kitâbeleri Vesâir Vesâik-i Mühimme*, (Nesr. Ali Emîri-Yay. Haz. Y. Metin Yardımcı), İstanbul 2006., s. 18, 67.

¹¹ Musul Hükümdarı Nâsîrü'd-dîn Mahmud, 620/1223 ve 621/1224 tarihlerinde I. Alâü'd-dîn Keykubâd hâminâ sikke darbettirmiştir ki bunlardan ilki Eyyûbî Melikleri el-Kâmil ve el-Eşref'le müşterektir (*Meskûkât-ı Türkmâniyye Kataloğu*, s. 97, 98). Yine Musul Atabegleri'nin şubesi olan Bedrû'd-dîn Lülü'nün de 639/1241 tarihinde II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev adına kesilmiş altın sikkeleri

Sumeysat¹², Haleb¹³, Dimaşk¹⁴ gibi vilâyetlerde hüküm süren Eyyûbî melikleri,

Kilikya Ermeni Krallığı¹⁵,

Trabzon Rum İmparatorluğu¹⁶,

Rus Melikliği¹⁷

ve Gürcü Krallığıdır¹⁸.

Ayrıca Bizans ve İznik Rum İmparatorluğu'nun da muhtelif dönemlerde Türkiye Selçuklu tâbiyetini kabul ettikleri anlaşılmaktadır¹⁹.

mevcuttur (*Meskûkât-ı Türkmâniyye Kataloğu*, s. 103, 104, 105).

¹² Selahaddin Eyyûbî'nin büyük oğlu el-Melikü'l-Efdal, amcası el-Melikü'l-Âdil ve diğer Eyyûbî melikleriyle yaşadığı mücadeleler esnasında II. Rüknü'd-dîn Süleyman Şâh'ın tâbiyyetine girmiş (İbnü'l-Esîr, (Türkçe terc., XII, s. s.156); Ebu'l-Ferec, II, 475.; R. Stephen Humphreys, *From Saladin to the Mongols: The Ayyubids of Damascus, 1193-1260*, Albany, State University of New York Press, 1977., s. 435) ve bu vaziyeti I. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev ve İzzü'd-dîn Keykâvus dönemlerinde de devam ettirmiştir (İbnü'l-Esîr, (Türkçe terc., XII, s. 170); Ebu'l-Ferec, II., s. 486.; Tahsin Saatçı, "Samsat'ta Türk İslâm Sikkeleri", *X. Türk Tarih Kongresi (22-26 Eylül 1986)*, III., Ankara 1991., s. 941-943.

¹³ Haleb hükümdarı el-Melikü'l-Nâsır b. Selâhü'd-dîn, 638/1240 tarihinde II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev adına bastırılmış olduğu sikkeleri mevcuttur (*Meskûkât-ı Kadîme-i İslâmiyye Kataloğu*, IV., s. 229-231.; *Meskûkât-ı Türkmâniyye Kataloğu*, s. 62, 65, 68)

¹⁴ Dimaşk (Şam) hükümdarı İmâdü'd-dîn İsmail b. Melik âdil'in (638/1240) tarihinde Halep'te II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev adına kestirdiği gümüş sikkeler bulunmaktadır. (*Meskûkât-ı Kadîme-i İslâmiyye Kataloğu*, IV., s. 229-231.; *Meskûkât-ı Türkmâniyye Kataloğu*, s. 62, 65, 68)

¹⁵ I. Mesud'dan başlayarak II. Kılıç Arslan, Rüknü'd-dîn Süleyman, I. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev, I. İzzüddin Keykâvus, I. Alâü'd-dîn Keykubâd ve II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev namlarına sikke bastırılmışlardır (*Takvîm-i Meskûkât-i Selçûkiyye*, s. 36.; *Meskûkât-ı Kadîme-i İslâmiyye Kataloğu*, IV., s. 182, 231-233). Jean de Joinville, Kilikya Ermeni Krallığının Türkiye Selçuklu tabiiyetinde olduğunu şu ifadelerle izah zikretmektedir: "Sultanın büyük serveti ve zenginliği, Ermeni Kralının Fransa Kralına gönderdiği yaklaşık beş yüz livre değerindeki büyük çadırdan da anlaşılmaktadır. Ermeni Kralı, Fransa Kralına bu çadırın kendisine Konya Sultan'ı tarafından tâbîlik alâmeti olarak verildiğini söyledi. Tâbîlik ise sultanın bu çadırlarını muhafaza etmek ve onun evlerini temiz tutmak idi." (Jean de Joinville, *The Memoirs of the Lord of Joinville*, (A New English Version Ethel Wedgwood), London 1906., s. 62.; (Türkçe terc., *Bir Haçlının Hatıraları*, (Çev: Cüneyt Kanat) Ankara 2002., s. 83-84).

¹⁶ Trabzon Rum İmparatorlarının Türkiye Selçuklu sultanları adına darpettirdikleri sikkeler mevcut değildir. Ancak Sinop'un fethinden (1214) Köseadağ Savaşı'na kadar Türkiye Selçuklu Devleti'ni metbu olarak tanıdıkları kesin surette bilinmektedir (George Finlay, *History of Greece from its Conquest by the Crusaders to its Conquest by the Turks, and of the Empire of Trebizond 1204-1461*, Edinburg 1851., s. 380-381, 392-393.; W. Miller, *Trebizond the Last Greek Empire*, Amsterdam 1968., s. 18-25.; Bartusis, *The Late Byzantine Army*, s. 22.

¹⁷ İbn Bibî (el-Hüseyin b. Muhammed b Ali el-Caferî er-Rugedî), *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, Tıpkı Basım, (Önsöz ve fihristi haz. Adnan Sadık Erzi), TTK Yay., Ankara 1956., s. 319-323.

¹⁸ İbn Bibî, s. 422-424.

¹⁹ Kaynaklarda Türkiye Selçuklu Devleti ile Bizans ve İznik Rum İmparatorluğu arasında

2. Tâbiyyet Antlaşmaları

Bu verilerden hareketle, Türkiye Selçuklu devletine tâbi devletler hakkında umumî bir liste çıkarmak mümkün olsa da elde mevcut bilgilerin, söz konusu tâbi devletlerin başında bulunan hükümdar veya emîrlerle Türkiye Selçuklu sultanları arasındaki hukukî ve fiilî vaziyeti bütün yönleriyle ortaya koymaya imkân verdiği söylenemez. Esasen Büyük Selçuklu Devleti ve diğer Müslüman Türk devletlerinde olduğu gibi Türkiye Selçuklu Devleti'nde de metbû'-tâbi ilişkilerinin imzalanan tâbiyyet antlaşmaları, "sevgendnâme (سوگندنامه)"²⁰, "ahidnâme (عهدنامه)"²¹ veya muâhedenâme (معاهده نامه)"²²ler çerçevesinde belirlendiği²², belirli dönemlerde yenilenen²³ bu antlaşmalarda, tâbi hükümdarların metbû' hükümdara karşı yerine getirmek zorunda oldukları mükellefiyetlerin de belirtildiği bilinmektedir. Ancak "Notarân-ı Dîvân-ı Saltanat (نوطاران دیوان سلطنت)"²⁴ tarafından kaleme

yapılan antlaşmalara, Bizans ve İznik Rum imparatorlarının, Selçuklu sultanlarını metbû' olarak tanıdıkları, haraç verdiklerine dair kayıtlara tesadüf edilmekle beraber, bu devletler arasındaki ilişkilerin mahiyeti bugün bile tam anlamıyla açıklığa kavuşmuş değildir. Bkz., Göksu, a.g.e., s. 178 n.

²⁰ Hasan Enverî, *Istîlâhât-ı Dîvânî Devre-i Gaznevî ve Selçukî*, Tahran 2535., s. 254.

²¹ Hasan Enverî, s. 258.

²² Metbû' hükümdarlar ile tâbi hükümdarlar arasında imzalanan tâbiyyet antlaşmalarından çok azı günümüze ulaşmıştır. Büyük Selçuklu dönemine ait yegâne örnek, Sultan Sancar'la Harizmşah Atsız arasından imzalanan sevgendnâmedir (Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi V İkinci İmparatorluk Devri*, TTK Yay., Ankara 1991, s. 321-323.; Ayrıca bkz., aynı yazar, "Selçuklu Devri Kaynaklarına Dair Araştırmalar I", *DTCFD*, VIII/4 (1951), s. 580). Bunun dışında Hârezmşahlar (Bahâ'ü'd-dîn Muhammed b. Müeyyed Bağdâdî, *et-Teveşül ile't-Teresül*, (Mukâbele ve Tashiḥ: Ahmed Behmenyâr), Tahran 1315., s. 138-145) ve Osmanlıların ilk dönemine ait birkaç sevgendnâme örneği de mevcuttur (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Karamanoğulları Devri Vesikâlarından İbrâhim Bey'in Karaman İmâretü Vakfiyesi", *Bellelen*, I/1 (1937), s. 56-144.; Alâü'd-dîn Aköz, "Karamanoğlu II. İbrahim Beyin Osmanlı Sultanı II. Murad'a Vermiş Olduğu Ahidnâme", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s. Ü. Türkiyat Araş. Enst Yay., Sayı.18 (Güz 2005), s. 159-178.; Nejdî Gök, Osmanlı Diplomatikasında Bir Berat Çeşidi Olan Ahidnameler", *Türkiye Günlüğü*, 59 (Ocak-Subat 2000-02), s. 97-113)

²³ Özellikle hükümdar değişikliği söz konusu olduğunda diğer devlet görevlileri gibi tâbi hükümdar veya melikler de Sultan'ı ziyaret eder, itaatlerini bildirir ve "kulluk görevlerini" yerine getirirlerdi. Bu cümleden olmak üzere ahid ve misaklar da yenilenirdi. Nitekim Türkiye Selçuklularında I. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev (İbn Bibî, s. 20, 30), III. İzzü'd-dîn Kılıç Arslan (İbn Bibî, s. 76), I. İzzü'd-dîn Keykâvus (İbn Bibî, s. 120-121), Alâü'd-dîn Keykubâd'ın (İbn Bibî, s. 209-210) ve II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev'in tahta oturmalarından (İbn Bibî, s. 464-465, 497-498) sonra bu ameliyatın uygulandığı görülmektedir. Alâü'd-dîn Keykubâd dönemine ait bir kayıta ise "Şam, Diyarbakır, Rabia, Musul, Cezire, Yemen, Taif, Şam ve Sis beldelerinin meliklerinin, makamlarını emniyete almak için her yıl fermân ve menşûrlarının yenilenmesini istedikleri, durumları ve memleketleri hakkında bilgi verdikleri" zikredilmiştir ki bu kayda göre de tâbiyyet antlaşmalarının her yıl yenilediği anlaşılmaktadır (İbn Bibî, s. 228-229).

²⁴ "... نوطاران دیوان سلطنت در قلم اورده ..." İbn Bibî, s. 153. (Burada noter kelimesinin

alınan ve muhafaza edilmek üzere hazineye gönderilen²⁵ bu sevgendnâme veya muâhedenâmelerin orijinaleri günümüze ulaşmamıştır.²⁶ Her ne kadar İbn Bîbî bu vesikalarından bir kısmının kopyasını nakletmiş ise de bunlar çok az sayıda ve muhtasar olduklarından²⁷, konu hakkında yeteri derecede bilgi sahibi olmamıza imkân vermemektedir.²⁸

a) Trabzon Rum İmparatorluğu İle Yapılan Tâbiyet Antlaşmaları

İbn Bîbî'nin naklettiği tâbiyet muâhedenâmeleri arasında en kapsamlıları Trabzon Rum İmparatorluğu²⁹ ve Kilikya Ermeni Krallığıyla imzalanan sevgend-

zikredilmiş olması dikkat çekicidir. Simon de Saint Quentin de "sultanın katibi" anlamında olmak üzere "notarius" kelimesini kullanmıştır (Simon de Saint Quentin, *Histoire des Tartares*, (Türkçe terc., *Bir Kışın Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, (Çev. Erendiz Özbayoğlu) Antalya 2006., s. 65). Osman Turan, Haçlılar veya İtalyanlar ile süren sıkı temaslar neticesinde birtakım İtalyanca kelimelerin Türkçeye girdiğini ve noter (notaire) kelimesinin de bunlardan biri olduğunu söylemektedir (Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye, Siyasî Tarih Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1318)*, İstanbul 2002., s. 305 n).

²⁵ "...سوگندنامه در خزانه بردند..." İbn Bîbî, s. 153. Gaznelilerde de "sevgendnâmeler" in "devâthâne"de muhafaza edildiği bilinmektedir (Güller Nuhoğlu, *Beyhâkî Tarihi'ne Göre Gazneliler'de Devlet Teşkilâtı ve Kültür*, (İÜ SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1995., s. 207)

²⁶ Yukarıdaki kayıta açığa görüldüğü üzere Türkiye Selçukluları döneminde resmi vesikaların arşivlenmiş ve hazinede muhafaza edilmiştir. Ancak Türkiye Selçuklu Devleti ile başka devletler arasında imzalanan diğer diplomatik vesikalar (barış, ticaret, gümrük antlaşmaları vs) gibi tâbiyet muâhedenâmelerinin orijinaleri de günümüze ulaşmamıştır (M. Fuad Köprülü, "Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları", *Belleten*, VII/27, (Temmuz 1943), s. 403 dn)

²⁷ İbn Bîbî, naklettiği sevgendnâmelerden bazılarının maddelerini vermiş bazılarının ise sadece yapıldığından söz etmiştir. Mesela aman dilemek suretiyle Kalonoros Kalesini teslim eden Kır Vart'la (İbn Bîbî, s. 244-248), İznik Rum İmparatoru'yla (İbn Bîbî, s. 80), Antalya hâkimiyle (İbn Bîbî, s. 141), Rus melikiyle (İbn Bîbî, s. 312), Erzincan Meliki Alâü'd-dîn Dâvud Şâh'la (İbn Bîbî, s. 351-352), Kır Han'la (İbn Bîbî, s. 430-432), Âmid hâkimiyle (İbn Bîbî, s. 493-494) yapılan ahidnâmelerden de bahsedilmekle beraber tâbiyet şart ve mükellefiyetlerine dair çok az bilgi vermiştir.

²⁸ Bunun yanında, vasallık mefhumunun, her zaman ve her yerde aynı olan, katlaşmış bir mefhum olmadığı, bilakis, zaman, yer ve şartlara, hatta metbû' hükümdarın kudret ve karakterine, tâbi devletin tâbi duruma sokuluş şekline ve bilhassa metbû' hükümdarla tâbi hükümdarın aynı hanedandan veya soydan olup olmadığına göre değişen gayet elastik ve çok kademeli bir mefhum olduğu unutulmamalıdır. Nitekim tâbiyet statüsünün, bazen tâbi hükümdarın salâhiyet ve hukukunu son derece tahdîd eden bir tâbîlik merhalesine (âzamî had) vardığı, bazen de dikkatle bakılmadığı takdirde, tâbi devletin tâbîlik durumunu gözden kaçabilecek kadar sembolik (asgarî had) bir mahiyet kazandığı görülmektedir (Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 97-98) ki, bu durumun da Türkiye Selçuklu Devleti ile onun tâbiyetini kabul etmiş olan hükümdar veya emirler arasındaki hukukî ve fiilî durumun tespitini güçleştiren bir faktör olduğu söylenebilir. Bkz., Göksu, *a.g.e.*, s. 181-182.

²⁹ Dördüncü Haçlı Seferi (1200-1204) sırasında Latinlerin İstanbul'u işgal etmesi üzere, Bizans İmparatoru III. Aleksios'un damadı Laskaris İznik'te, Komnenos sülalesine mensup bulunan Aleksios da Gürcü Kraliçesi Thamar'a'nın desteğiyle Trabzon'da birer devlet kurmuşlardır (Finlay, *History of Greece*, s. 368 vd.; Miller, *Trebizond the Last Greek Empire*, s. 7-15.; George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*,

nâmelerdir. Kaynaklardan öğrendiğimiz kadarıyla Sivas'ta bulunan Sultan I. İzzü'd-dîn Keykâvus, Kyr Aleksios'un kötü yönetimi ve kendi ülkesinin sınırlarını aşarak Türkiye Selçuklu arazisine tecavüz ettiği haberini alınca sefer için hazırlıklara girişmiştir. Sultan'ın Sinop'a hareket ettiği sırada kuzeydeki uc beylerinin Trabzon Rum İmparatoru Kyr Aleksios'u esir aldıkları haberi ulaşır.³⁰ Türkiye Selçuklu ordusu Sinop önlerine gelip kuşatmayı başlattıktan kısa bir süre sonra şehir halkı, esir alınan Trabzon Rum İmparatoru Kyr Aleksios'un öldürülmeyip ülkesine dönmesine, kendilerinin de istedikleri yere gitmesine izin verilmesi durumunda şehri teslim edeceklerini bildirirler. Bunun üzerine Sultan I. İzzü'd-dîn Keykâvus, Tekfur'u huzuruna çağırarak, onun ve habercinin yanında "Eğer şehri teslim ederlerse, Tekfur Kyr Aleksios'nin canına ve malına hiçbir zarar gelmez. Şehirde bulunanların canlarına ve mallarına da hiçbir şekilde saldırıda bulunulmaz. Onlara istedikleri yerde oturma izni veririm. Tekfur, bana itaat edip haraç vermeyi sürdürüp kararlaştırılan miktarı her yıl hazineye ulaştırdıkça ve istendiği zaman orduya yardım ettikçe ben Sinop ve halkından başka bütün Canit bölgesinin idaresini ona bırakırım. O her zaman benden yardım görür. Eğer bu dediğim aksini yapar da şehrin tesliminde ihmal davranırsa, Yaradan'ın izniyle orayı zorla alır, Tekfur'u öldürür, küçük büyük o vilâyetin bütün ahalisini esir alırım" şeklinde bir sevgendnâme verir. Sevgendnâme'nin şehre götürülmesi üzerine Sinop halkı şehri teslim eder ve "Saltanat bayrağı kale burcuna çekilir" (26 Cemâziye'l-âhir 611/28 Ekim 1214). Birkaç gün sonra Kyr Aleksios'u yanına çağırarak Sultan, kendisi tarafından verilen "sevgendnâme"nin onun tarafından da imzalanmasını ister. Bunun üzerine Kyr Aleksios, "Notarân-ı Dîvân-ı Saltanat"ta kaleme alınan ve hazineye kaldırılan sevgendnâmeye uyacağını taahhüt eder.

İbn Bibî'nin verdiği bilgiye göre Kyr Aleksios'un, orada bulunan iki tarafın emîrleri, büyükleri ve itibarlı kişilerinin de şahadetiyle kabul ettiği ve buna dair sözleşme olarak tasdik ettiği muâhedenâme şu şekildedir:

(Çev. Fikret Işıltan), TTK Yay., Ankara 1999, s. 393 vd.). I. Gıyâsü'd-din Keyhüsrev'in, Laskaris'le bir anlaşma yaptıktan sonra 1206 tarihinde Trabzon üzerine bir sefer yaptığı biliniyorsa da kaynaklarda bu sefer hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır (İbnü'l-Esir, (Türkçe terc., XII, s. 201); Finlay, *History of Greece*, s. 376.; Miller, *Trebizond the Last Greek Empire*, s. 16.; Tuncer Baykara, *I. Gıyâsü'd-din Keyhüsrev (1164-1211) Gazi-Şehit*, TTK Yay., Ankara 1997, s. 33)

³⁰ I. İzzeddin Keykâvus, Sivas'ta Sinop seferi için hazırlık yaparken, kuzeydeki uc beyleri, avlanmak üzere şehrin dışına çıkmış bulunan Trabzon Rum İmparatoru Kyr Aleksios'u 500 kişiyi bulan maiyetiyle beraber ele geçirmişler ve "zeredhâne-i hâss"a hapsedmişlerdi (İbn Bibî, s. 148-149.; Ebu'l-Ferec, II., s. 497.; *Anonim Selçuknâme*, s. 43.; Finlay, *History of Greece*, s. 380-381.; Miller, *Trebizond the Last Greek Empire*, s. 18.; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 305.; Salim Koca, *Sultan I. İzzü'd-din Keykâvus (1211-1220)*, TTK Yay., Ankara 1997., s. 31)

“Muzaffer Sultan İzzü'd-dîn Keykâvus b. Keyhüsrev, benim camımı bağışlar, Sinop'un dışında Canit ve yöresini benim ve çocuklarımla idaresine bırakırsa, kendisine her yıl 10.000 dinar (altın), 500 at, 2000 sığır, 10.000 koyun ve hazineye gelen her cins maldan 50 yük hediyeyi kendi hayvanlarımla gönderir, istediği zaman imkânlar ölçüsünde asker yardımı yaparım.”³¹

Görüldüğü üzere şahitler huzurunda sözlü ve yazılı olarak akdedilen antlaşmaya göre Kyr Aleksios, klasik tâbiyet şartlarını ve şartlardan doğan mükellefiyetleri kabul ettiğini beyan etmiştir.³² Ancak sikke darbı³³ ve Kyr Aleksios'un “Sultan tarafından talep edildiği takdirde” göndermeyi taahhüt ettiği asker sayısı ve niteliğinin belirtilmemiş olması dikkat çekicidir. Her ne kadar metindeki “imkânlar ölçüsünde” ifadesi, taahhüt edilen kuvvetlerin sayısının belirlenmemiş olduğu zehabını uyandırmakla beraber, bu kayıtların “Notarân-ı Dîvân-ı Saltanat” tarafından kaleme alınıp “hazineye gönderilen” vesikanın kopyası veya özeti olduğu düşünülecek olursa müellifin bu hususu atlamış olması muhtemeldir.³⁴

b) Kilikya Ermeni Krallığı İle Yapılan Tâbiyet Antlaşmaları

İbn Bibî'nin naklettiği en kapsamlı tâbiyet muâhedenâmelerinden ikincisi ise I. İzzü'd-dîn Keykâvus'la Kilikya Ermeni Kralı Leon arasında imzalanan sevgendnâmedir(1218). Bu sevgendnâmede asker sayısı ve niteliğinin açıkça belirtildiği görülmektedir. Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluş yıllarından itibaren hâkimiyet tesis ettiği Kilikya Ermeni Krallığı'nın, Haçlı Seferleri ve Selçuklu hanedan üyeleri arasında meydana gelen taht kavgalarının meydana getirdiği otorite boşluğundan istifade ile Türkiye Selçuklu tâbiyetinden çıktığı, zaman zaman Selçuklu şehzadeleri arasında meydana gelen taht kavgalarına müdahale ettiği, ancak her defasında yeniden hâkimiyet altına alınarak muhtelif tâbiyet antlaşmaları yapıldığı malumdur³⁵. Ancak bu antlaşmalarda diğer tâbiyet mükellefiyetleriyle ilgili

³¹ İbn Bibî, s. 153.

³² Ebu'l-Ferec, Kyr Aleksios'un öldürüldüğünü söylemektedir (II., s. 497) Halbuki İbn Bibî'de kaydın devamında “sevgendnâme hazineye gönderilince sultan tekfura tâbiyet sembolü olarak hil'at, altın işlemeli elbise, külah, at ihsan etti ve onun bir kaç adamına da ikramlarda bulundu, saltanat ahırından (ıstabl-ı hâss) atlar verilmesini ve onların da atlara binip hareketlerini emretti.” denmektedir (İbn Bibî, s. 153). Bu kayıt daha önce de belirttiğimiz üzere Türkiye Selçuklularının resmî vesikalari hazinede muhafaza ettiklerini açıkça göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

³³ Sikke darbı meselesinin klasik tabiiyet şartlarından biri olduğu düşünülecek olursa Trabzon Rum İmparatorlarının Türkiye Selçuklu sultanları adına sikke darbettirmiş olmaları kuvvetle muhtemeldir. Ancak günümüze ulaşan sikkeler arasında Trabzon Rum İmparatorları tarafından bastırılanlar mevcut değildir.

³⁴ Göksu, *a.g.e.*, s. 18-182.

³⁵ Türkiye Selçuklu Devleti ile Kilikya Ermeni Krallığı arasındaki ilişkiler ve bu devletin Türkiye

diğer hususlar yer almakla beraber yardımcı kuvvet gönderilmesine dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Ermeni Krallığı'nın metbû'u Türkiye Selçuklu Devleti'ne yardımcı kuvvet göndermeyi taahhüt ettiğine dair ilk kayda ise 1218'de I. İzzü'd-dîn Keykâvus'un Ermenileri tekrar tâbiyete almasından sonra rastlanır. İzzü'd-dîn Keykâvus'un Kilikya üzerine yürümesi üzerine Türkiye Selçuklu kuvvetleri karşısında tutunamayan Ermeni Kralı Leon, Sultan'a bir mektup göndererek "kılıç ve mühür sâhibi" Sultan'dan af dilemiş ve eğer Sis vilâyeti ona tekrar tevcih edilirse diğer mükellefiyetlerle beraber silahlı ve teçhizâtlı 500 süvariye Sultan'ın emrettiği yere göndereceğini taahhüt etmiştir. Sultan'ın uygun görmesi üzerine Leon'un yeminnâme veya ahidnâmesi (sevgendnâme) hazırlanmış ve imza edilerek Sultan'a arz edilmiştir.³⁶

Sultan I. Alâü'd-dîn Keykubâd'ın Kilikya Ermeni Krallığı üzerine yaptığı 1225 tarihli seferden sonra tabiiyet antlaşmasının yenilendiği görülmektedir. Leon'dan sonra Ermeni Krallı olan Hetum'un³⁷, tabiiyet şartlarına uymadığı, bazı tüccar kafilelerine zarar verdiği haberini alan I. Alâü'd-dîn Keykubâd³⁸, bu duruma son vermek ve tâbiini cezalandırmak üzere harekete geçmiştir. İlerleyen Selçuklu ordusuna karşı koyamayacağını anlayan Hetum, gönderdiği elçiler vasıtasıyla Sultan'dan affedilmesini istemiş ve Sis vilâyetinin tekrar ona tevcih edilmesi halinde Türkiye Selçuklu ordusuna 1000 süvari ile 500 çarhçı göndermeye hazır olduğunu, Sultan adına sikke basurup hutbede onun adını okutmaya ve haracı iki misline çıkarmaya hazır olduğunu belirtmiştir. Hetum'u affeden Sultan, Dîvân-ı Âlî'de "onun istediği şekilde" bir ahidnâme yazılmasını emretmiştir.³⁹

Selçuklu Devleti'nin tâbiyyetine ne zaman girdiği meseleleri hakkında toplu bilgi için bkz., Mehmet Ergan, "Kilikya Ermeni Krallığı'nın Türkiye Selçuklularına Tâbiyyeti Meselesi", *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir 1999., s. 301-315.

³⁶ İbn Bibî, s. 169-170.

³⁷ İbn Bibî, Leon olarak kaydetmiş ise de doğrusu Hetum'dur.

³⁸ İbn Bibî'nin kaydına göre Sultan'ın Konya'dan Kayseri'ye gittiği sırada huzuruna çıkan bir tüccar, kendisinin Heleb diyarından geldiğini, Ermeni vilayetinden geçerken malının gaspedildiğini söylemiştir. Tüccar sözlerini bitirir bitirmez başka biri de Antalya yerlilerinden olduğunu, kazandığı bütün servetini bir gemiye yükleyip Mısır'a doğru deniz yolu ile hareket ettiğini, ancak Franklar tarafından saldırıya uğrayıp bütün mallarına el koyulduğundan bahsederek şikâyetle bulunmuştur. Bu haberlere kızan Sultan da Ermeni Kralı üzerine sefer kararı almıştır. İbn Bibî, s. 302-303.; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 343.; Emine Uyumaz, *Sultan I. Alâü'd-dîn Keykubâd Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi (1220-1237)*, TTK Yay., Ankara 2003, s. 31.

³⁹ İbn Bibî, s. 341-342. Kirakos'a göre bu anlaşma Lambron (Namrun) Senyörü Konstantin tarafından imzalanmıştır (Kirakos, *History of the Armenians*, (Trans. Robert Bedrosian), Sources of the Armenian Tradition, New York 1986., s. 152-153.; ayrıca bkz., *Anonim Selçuknâme*, s. 46., (Türkçe terc., s. 30); Ebu'l-Ferec, II, s. 521.; Osman Turan, "Anatolia in the Period of the Seljuks and the Beyliks",

Kilikya Ermeni Krallığıyla imzalanan tâbiiyet antlaşmalarında hem asker sayısının hem de niteliğinin belirtilmiş olması bizim açımızdan önemli bir bilgidir. Kayıttan anlaşıldığı kadarıyla gönderilecek yardımcı kuvvetin sayı ve niteliği Ermeni Kralı tarafından teklif edilmiş ve öylece kabul edilmiştir. Ancak bunun antlaşma öncesi yapılan görüşmelerde müzakere edilip Türkiye Selçuklu Devleti'nin talebine göre belirlenmiş olması da ihtimal dâhilindedir. Zira burada sadece asker sayısı değil, niteliği de söz konusu olduğuna göre Türkiye Selçuklu ordusunun ihtiyaçlarının da göz önüne alınmış olduğu tahmin edilebilir.

İzzü'd-dîn Keykâvus döneminde yapılan antlaşmada belirlenen 500 süvarinin Alâü'd-dîn Keykubâd döneminde 1000 süvari ve 500 çarhçıya çıkarılmış olması da dikkat çekicidir. Bu artışın, her fırsatta metbû'una karşı isyan eden Ermeni kralına verilmiş bir ceza olduğuna hükmedilebilir. Nitekim tâbiiyet şartlarının ağırlaştırılmasının sadece asker sayısı konusunda değil, yıllık haraç ve sair hususlar için de geçerli olduğu anlaşılmaktadır⁴⁰.

c) Diğer Tâbi Devletler ve Tâbiiyet Şartları

Türkiye Selçuklu devletine tâbi devletler hakkında bilgi veren diğer bir çağdaş gözlemci Simon de Saint Quentin'dir. II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev döneminde (1245-1248) Selçuklu Türkiye'sini ziyaret eden müellif, konu hakkında başka kaynaklarda rastlanmayan önemli bilgiler vermiştir. Her ne kadar bu bilgilerin tahkik edilememesi, zaman zaman sıkıntıya sebep olsa da tâbi devlet kuvvetleri hakkında İbn Bîbî'nin verdiği sevgendnâme örneklerinden sonra en önemli kayıtların Simon de Saint Quentin'e ait olduğu söylenebilir⁴¹.

Müellif, "Sultan'a bağlı büyük tâbiler" in metbû' hükümdara karşı yerine getirmek zorunda oldukları hutbe ve sikke darbı gibi klasik tâbiiyet şartları yanında yardımcı kuvvet gönderilmesi hususunu "bağlılık sözleşmesi yaparak ve yemin ederek" kabul ettiklerini belirtmekte⁴² ve bu suretle İbn Bîbî'yi teyit etmektedir. Ancak bundan daha önemlisi, müellifin tâbi devlet kuvvetlerinin sayılarını gösteren kısmî bir liste vermiş olmasıdır. Esasen -daha önce de belirttiğimiz gibi- tâbi devletlerin ve buna bağlı olarak bu devletler tarafından gönderilen asker sayısının sürekli değişmiş olması, sabit bir sayıdan söz etmeye imkân vermemektedir. Bu-

The Cambridge History of Islam, Vol.1/A, (Edited by Peter Malcolm Holt, Ann Katharine Swynford Lambton, Bernard Lewis), Cambridge 1970., s. 246-247)

⁴⁰ Ermeni Kralı, İzzü'd-dîn Keykâvus döneminde yapılan antlaşmada belirlenen yıllık haraç 20.000 dinar idi (İbn Bîbî, s. 170). Ayrıca bkz, Göksu, *a.g.e.*, s. 183-186.

⁴¹ Göksu, *a.g.e.*, s. 186.

⁴² Simon de Saint Quentin, (Türkçe terc), s. 51.

nunla beraber söz konusu kuvvetlerin Türkiye Selçuklu ordusu içerisindeki sayısının devletin ikbâl çağında yani I. Alâü'd-dîn Keykubâd ve II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev'in ilk yıllarında en üst seviyeye ulaştığı muhakkaktır. Nitekim İbn Bibî'nin kaydettiğine göre Alâü'd-dîn Keykubâd döneminde Türkiye Selçuklu Devleti'nin hâkimiyet sahası "Abhaz (Gürcü) beldelerinden Hicaz sınırlarına, Ermen vilâyetinin başından Yemen şehirlerine Rus şehirleri yakınından Tarsus hududuna, Başkird sınırının başlangıç noktasından Valaşkird bölgesinin sonlarına, Antalya serhaddinden Antakya şehrinin sınırlarına, Suğdak ve Kıpçak sahrasından Irak sonlarına kadar ulaştığı"⁴³, bu bölgelerde hüküm süren Şam, Diyar-ı bekr, Rabia, Musul, Cezîre, Yemen, Taif, Dımaşk ve Sis ülkelerinin meliklerinin, makamlarını emniyete almak için "her yıl" Sultan'ın huzuruna çıkararak durumları ve memleketleri hakkında bilgi verdikleri, fermân ve menşûrlarının yenilenmesini istedikleri bilinmektedir.⁴⁴ II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev'in ilk yıllarında da aynı durum devam etmiştir ki Simon de Saint Quentin'in verdiği bilgiler bu döneme aittir. Dolayısıyla her ne kadar müellifin verdiği bilgiler kısmî bir liste mahiyeti taşıya ve sıhhati hakkında bazı tereddütler olsa da söz konusu dönemde Türkiye Selçuklu ordusunda bulunan tâbi devletler ve tâbiyet hukuku hakkında genel bir hükme varmaya yardımcı olmaktadır. Simon de Saint Quentin'in verdiği diğer önemli ayrıntı ise tâbi devlet kuvvetleri ile ilgilidir. Müellifin verdiği bilgiye göre :

"Küçük Ermenistan kralı, Türk sultanına 300 mızrakla (lance) dört ay hizmet etmekle yükümlü tutuluyordu. Bunun yanı sıra Muhammed yasasını yılda iki kez en büyük kentte ilan etmeyi ve toprağında ortasında Sultan'ın yer aldığı parayı tedavüle sokmayı üstleniyordu.

⁴³ "Kaydın devamında şunlar söylenmektedir: "Bu bölgelerdeki Müslüman ve Hıristiyan emirler ile Şam melikleri kendilerini onun kölesi (gulâm) sayarlar, onun divânından ve dergâhından emir alırlardı. Sikkelerini, minberlerini ve ülkelerinin nakidlerini (nükud-i memalik), samimi dualar ve gerçek övgüler söyleyerek onun kutlu lakapları ve mübarek ismiyle şereflendirirdi... O'nun dergâhının hükümlerine uymayı, onu uygulamayı, ülkelerinin selameti, devletlerinin kalıcılığı, güç ve kuvvetlerinin devamı için gerekli sayarlardı. Vergileri, malları, hediye ve bağışları onlara hiçbir zarar vermeden ve hiç geciktirmeden devlet hazinesine (hazâne-i âmiri) ulaştırırlardı. Eğer bir kimse o konuda ihmalkarlık etse diğer sınır muhafızlarına (merzâbân) ve başkalarına ders olacak şekilde o davranışının cezasını ve kurallara uymamanın karşılığını görürdü." (İbn Bibî, s. 223-224)

⁴⁴ İbn Bibî, s. 228-229. (Cenâbî, Alâü'd-dîn Keykubâd'ın hâkim olduğu şehirler arasında Konya ve oraya bağlı bulunan yerler ile Aksaray, Kayseri, Aydın, Menteşe, Saruhan, Hamid, Germiyanogullarının ülkeleri, Gerede, Kastamonu, Ankara, Malatya, Maraş, Elbistan, Tokat, Amasya, Niksar, Erzincan, Sinop'u saymaktadır (Cenâbî Mustafa Efendi, *el-Aylemü'z-Zâhir fi Ahvâli'l-Evâ'il ve'l-Evâhir*, (Haz. Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-Aylemü'z-Zâhir fi Ahvâli'l-Evâ'il ve'l-Evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları İle İlgili Kısmının Tenkidli Metin Neşri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1994., s. 20-21)

Namrun (Lambron) beyi, Sultan nereye isterse oraya gitmek zorunda olan 29 mızrağı (lance) onun emrine veriyordu.

Vatachius (Vatatzes) da 400 mızrakla (lance) onun hizmetinde olacaktı, Sultan ne zaman ve ne kadar isterse.

Trabzon beyi ona 200 mızrak (lance) veriyordu.

Haleb (Alapia) sultanı her istendiğinde 1000 mızrakla (lance) hizmetinde olacaktı.

Malatya, Ayntab (Antep) ve Mardin (Meredin) beyleri, Hama (Hameta) ve Hums (Camella), Şam (Damascus), Meyyâfârikîn (Monferanquin), Amman (Haman) emîrleri de bağlılık sözleşmesi yaparak ve yemin ederek, herhangi bir düşmana karşı ellerinden geleni yapmayı üstlenmişlerdi.⁴⁵

Müellifin zikrettiği sayılar, İbn Bîbî'nin daha önceki dönemler için verdiği sayılardan oldukça azdır. Bunun yanında tâbî devlet kuvvetlerinin hepsinin de "lance" yani "mızrak" olarak nitelendirilmiş olması dikkat çekicidir. Bu kayıttan hareket eden bazı yazarlar, "lance" ifadesinin söz konusu kuvvetlerinin kullandığı silaha işaret ettiğini varsaymak suretiyle Simon de Saint Quentin'in kaydettiği bütün yardımcı kuvvetlerin "mızraklı asker" olduğunu yargısına varmışlardır.⁴⁶ Gerçekten de söz konusu kuvvetlerin silah ve teçhizatının tâbî hükümdar tarafından karşılandığı düşünülecek olursa, müellifin bu hususu belirtmek üzere "lance" ifadesini kullandığı akla gelebilir. Ancak bu yaklaşımdan hareket edildiği takdirde Türkiye Selçuklu ordusundaki bütün tâbî devlet kuvvetlerinin "mızraklı asker" olduğunu kabul etmek icap eder ki böyle bir yaklaşımın gerçekçi olmayacaktır.

Hâlbuki Ortaçağ Avrupası askerî literatüründe "lance" tabirinin "bir süvari ve bu süvariye bağlı savaşçı ve hizmetkârlardan oluşan bir birliği" ifade ettiği ve bir lance/mızrağın, ortalama beş savaşçıdan oluştuğu anlaşılmaktadır⁴⁷. Bu durumda

⁴⁵ Simon de Saint Quentin, (Türkçe terc), s. 51; Ayrıca bkz, Göksu, *a.ge.*, s. 186-188.

⁴⁶ Salim Koca, *Selçuklularda Ordu ve Askerî Kültür*, Ankara 2005, s. 114.

⁴⁷ Bir "lance"nin kaç savaşçıdan oluştuğu konusunda farklı kayıtlar bulunmaktadır. Mallet, XIV. yüzyılda Floransa'daki ücretli askerlerin aldığı ücretle ilgili verdiği bilgide üç kişiden oluşan bir "lance"nin yılda 40 filorin aldığını söylemektedir (Michael Mallet, *Mercenaries and Their Masters: Warfare in Renaissance Italy*, Totowa, New Jersey: Rowman and Littlefield, 1974, s. 136). Bazı yazarlar, tam teçhizatlı beş veya altı savaşçıdan oluştuğu söylerken (*Elements of Military Art and History*, (Ed. De La Barre Duparcq-Translated and Edited: Brig.-Gen. George W. Cullum) New York 1863., s. 105.; *Sir John Hawkwood (L'Acuto): Story of a Condottiere*, (Translated from the Italian of John Temple-Leader, Giuseppe Marcotti, by Leader Scott), (Published by T. Fisher Unwin), London 1889., s. 39.; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 346-347), bazıları da bu sayının değişik dönemlerde ve değişik ülkelerde farklılık gösterdiğini, bununla beraber üçten az, altıdan fazla olmadığını ifade etmişlerdir

Simon de Saint Quentin'in "lance" tabiriyle tek bir "mızraklı" askeri değil, ortalama "beş savaşçıdan oluşan bir birliği" kastetmiş olduğuna hükmedilebilir. Böylece müellifin kaydettiği tâbi devlet kuvvetlerinin hepsinin "mızraklı asker" olmadığı anlaşıldığı gibi bir "lance"nin tam teçhizatlı beş askere karşılık geldiği düşünülürse söz konusu kuvvetlerin sayısı da daha gerçekçi bir sayıya ulaşır.

Dikkat edilmesi gereken diğer bir husus da Simon de Saint Quentin'in verdiği rakamların, II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev dönemine ait olmasıdır. Daha önce de belirttiğimiz gibi tâbiyet muâhedelerinin muhtelif vesilelerle yenilediği, yenilenen her muâhedede daha önce belirlenmiş olan asker sayısının değişebildiği göz önünde bulundurulacak olursa, bu hususun önemi daha iyi anlaşılır. Esasen sadece Simon de Saint Quentin'in değil İbn Bibî'nin verdiği rakamların da hangi dönem için verilmişse o dönem için geçerli olduğu unutulmamalıdır. Şüphesiz yenilenen muâhedenâmelerde bir önceki muâhede ahkâmına sadık kalınmış olması da ihtimal dâhilinde bulunmakla beraber, bunu teyit edecek malumatta sahip değiliz. Dolayısıyla sözgelimi Kilikya Ermeni Krallığı'yla I. İzzü'd-dîn Keykâvus döneminde imzalanan sevgengnamede belirtilen asker sayısı ile Alâü'd-dîn Keykubâd veya II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev döneminde belirlenen asker sayısının farklı olması gayet doğal olup bunu kaynaklar arasındaki tutarsızlık gibi görmemek gerekir⁴⁸.

3. Tâbi Devlet Kuvvetleri ve Türkiye Selçuklu Ordusundaki Yeri

Gerek İbn Bibî'nin verdiği muâhedenâme örnekleri, gerekse Simon de Saint Quentin'in kayıtları üzerinde yaptığımız değerlendirmelerin, tâbi devlet kuvvetleriyle ilgili esasların tâbiyet antlaşmalarında belirlendiği, söz konusu kuvvetlerin sayısı, niteliği, ne zaman ve ne şekilde orduya katıldıkları, silah, teçhizat ve sair masraflarının karşılanması gibi hususlar hakkında umumî bir tablo oluşturmaya yeterli olduğu kanaatindeyiz. Ancak Türkiye Selçuklu Devleti'nin tâbiyetini kabul eden devletlerin, söz konusu muâhedenâme örnekleri ve Simon de Saint Quentin'in listesinde zikredilenlerden ibaret olmadığı, bunların dışında da birçok hükümdar veya emîrin muhtelif dönemlerde Türkiye Selçuklu tâbiyetini kabul ettikleri malumdur. Her ne kadar bu hükümdar veya emîrlerin hangi şart ve mükellefiyetler dâhilinde Türkiye Selçuklu tâbiyetini kabul ettiklerine dair fazla malumatımız olmasa da Türkiye Selçuklu ordusuna asker göndermeyi kabul ettiklerini gösteren kayıtlara rastlanmaktadır.

(Charles Mills, *History of Crusades: For the Recovery and Possession of the Holy Land*, I., London 1821., 127-128); Ayrıca bkz., David Nicolle, *Saladin and the Saracens: Armies of the Middle East 1100-1300*, (Osprey Military: Men-at-arms Series: 171), London 1986., s. 34.; Alessio Bombaci, "The Army of the Saljuqs of Rum", *Annali*, 38/4 (1978), 343-369., s. 352.

⁴⁸ Göksu, *a.g.e.*, s. 188-189.

Bu konudaki bir kayda Alâü'd-dîn Keykubâd döneminde yapılan 1224-1225 tarihli Suğdak Seferi'nde rastlanır. İbn Bibî'nin kaydına göre Melikü'l-Ümerâ Hüsâmü'd-dîn Çoban kumandasındaki Türkiye Selçuklu ordusu, Karadeniz'i geçip⁴⁹ Suğdak'a yaklaşıncı, Suğdaklılar endişeye kapılmışlar ve Hüsâmü'd-dîn Çoban'ı karşılamak üzere bir elçi göndermişlerdir. Elçinin getirdiği mesaj şu şekildedir: “Biz cihan padişahının kullarıyız. Onun büyük bir orduyu bu sahile göndermesinin sebebini bilmiyoruz. Eğer bâc'ı ve geçiş resmini (resm-i bâc ve ubûr) ödemekte ihmal davrandıysak, bırakın onu fazlasıyla telafi edelim. Fermâna uyararak bu zor işi kolaylaştıralım. Eğer Rus tarafına gitmek istiyorsanız, selvi boylu yiğitlerimizi seçip alet ve edevâtlarıyla size gönderelim de onlar, askerlikte ve kullukta görevlerini yapıp, Sultan'ın düşmanlarına kılıç sallasınlar ve onun yolunda canlarını feda etsinler.”⁵⁰

Elçi bu mesajla beraber “ordunun geri dönmesi halinde kusurlarının karşılığını imkân nisbetinde ödeyeceklerini, ‘kulluk’ rüsümünü yenileyip galiz yeminler ve sağlam anlaşmalarla pekiştireceklerini söylemiş ve buraya kadar zahmet çekmiş olan ordunun ‘nal baha’sı⁵¹ 50.000 dinar ödeyebileceklerini” belirtmiştir. Ancak bu ifade Hüsâmü'd-dîn Çoban'ın hiddetlenmesine sebep olmuş ve elçiye “orduyu buraya savaş pazarını altın karşılığında satmak için bu tarafa gelmediğini, her gelen elçinin boş sözlerine aldanıp işinden vazgeçmeyeceğini, Sultan'dan aldığı fermân uyarınca hareket edip bu fermândan yüz çevirenleri cezalandırıp itaat edenleri ödüllendireceğini” söyleyerek elçiyi geri göndermiştir.⁵²

Anlaşıldığı kadarıyla Suğdaklılar, Türkiye Selçuklu Devleti'ne itaatlerini arz etmek ve klasik tâbiyet şartlarını kabul ettiklerini bildirmek suretiyle daha önce de örneklerine rastladığımız bir muâhede yapmak istemiş ancak bunda başarılı olamamışlardır. Bununla beraber Kıpçak Meliki'nin mağlup edilmesi⁵³ ve Rus Meliki'nin itaatini arz etmesinden sonra Suğdak'ı kuşatan Türkiye Selçuklu kuvvetleri karşısında fazla dayanamamışlar ve diğer tâbiyet şart ve mükellefiyetleriyle beraber⁵⁴ “istendiği zaman savaşçı yiğitlerle saltanat hizmetine katılmayı” kabul ederek

⁴⁹ Metinde Hazar Denizi denilse de doğrusu Karadeniz'dir.

⁵⁰ İbn Bibî, s. 311.

⁵¹ Nal-baha hakkında bkz., Erdoğan Merçil, “Nal-baha ve Kullanılışına Dair Örnekler”, *Belleken*, LX/227, (1996), s. 21-32.

⁵² İbn Bibî, s. 312-313.

⁵³ İbn Bibî'nin bu mücadele esnasında Kıpçak kuvvetlerini Türk, Selçuklu ordusunu ise Rum ordusu olarak nitelendirmesi dikkat çekicidir (İbn Bibî, s. 314-318)

⁵⁴ İbn Bibî, kaydına göre Suğdaklılar şunları söylemişlerdir: “Her yıl buyurduğunuz miktarda haraç ödeyelim. Bize yükleyeceğiniz bâc'ı verelim, bu diyarda alınan veya kaybolan tüccar mallarını araştırıp bulalım ve onları sahiplerine iade edelim. Askerlerin emirlerinden, huzurun büyüklerinden

Türkiye Selçuklu Devleti'nin tâbiyyetini kabul etmek zorunda kalmışlardır.⁵⁵

İbn Bibî'nin kayıtlarından, Suğdaklılarla bir tâbiyyet antlaşması yapıp yapılmadığı açıkça anlaşılammaktadır. Ancak diğer tâbi devletler gibi Suğdaklılarla da bu tür bir antlaşmanın yapılmış olması muhtemeldir. Hatta bu sefer sonrasında Türkiye Selçuklu tâbiyyetine giren Kıpçak ve Rus Melikleriyle de benzer antlaşmaların yapılmış olması icap eder ki bu olaydan sonra Türkiye Selçuklu ordusunda karşımıza çıkan Rus ve Kıpçak askerlerinin, bu melikler tarafından gönderilen tâbi devlet kuvvetleri oldukları söylenebilir.

Tâbi meliklerin Türkiye Selçuklu ordusuna asker göndereceklerini beyan etmelerine dair bir başka örnek de yine Alâü'd-dîn Keykubâd dönemine aittir. İbn Bibî'nin kaydına göre Alâü'd-dîn Keykubâd, Türkiye Selçukluları'nın sadık tâbilerinden Erzincan Mengücek Beyi Behrâm Şâh'ın⁵⁶ ölümünden sonra (1225) yerine geçen, fakat tâbiyyet şart ve mükellefiyetlerine⁵⁷ aykırı hareketlerde bulunan Alâ'üd-dîn Dâvud Şâh üzerine yürüyüp Erzincan'ı doğrudan Türkiye Selçuklu Devletine bağladıktan sonra (1228)⁵⁸, orduyu Dâvud Şâh'ın kardeşi Melik Muzafferü'd-dîn Muhammed'in idaresindeki Kogonya (Şebinkarahisar) ve Melik Rük-nü'd-dîn Cihan Şâh'ın idaresinde bulunan Erzurum'a yollamıştır. Orduya, hiçbir

bu ülkenin emîrlğine veya zeamete tayin edeceğiniz kimseye can u gönülden hizmet edelim. Kendi öz çocuklarımızı rehin olarak padişahın dergâhına gönderelim. Bizden görev istendiği zaman savaşçı yiğitlerle saltanat hizmetine katılalım. Bu sözlerin aksine davranırsak, kanımız, malımız, çocuklarımız size helal olur” dediler (İbn Bibî, s. 328)

⁵⁵ Bir cami inşa edilen, kadı, imam ve müezzinler gönderilen Suğdak'ta Selçuklu hâkimiyetinin ne kadar devam ettiği kesin olarak bilinmemektedir. Bununla beraber Moğolların bölgeyi tekrar ele geçirdikleri 1239 yılına kadar devam ettiği tahmin edilebilir. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 359; Bu sefer hakkında toplu bilgi için bkz, A. Yakubovski, “İbn-i Bibî'nin XIII. Asır başında Anadolu Türklerinin Sudak, Polovets (Kıpçak) ve Ruslara Karşı Yaptıkları Seferin Hikâyesi”, (Çev. İsmail Kaynak), *AÜ DTCFD*, XII (1954), s. 207-226.; Uyumaz, *a.g.e.*, s. 34-38.

⁵⁶ Behrâm Şâh, altmış yıl (1165-1225) boyunca Selçuklulara tâbi bir bey olarak kalmıştır (İbnü'l-Esîr, (Türkçe terc., XII, s. 441)

⁵⁷ İbn Bibî'nin verdiği bilgiye göre Alâü'd-dîn Dâvud Şâh'la imzalanan ahidnâme şu şekildeydi: “Dâvud şâh, içtenlikle aramızdaki anlaşmaya uyar, bizim düşmanlarımıza dostluk göstermez, aramızda olan gizli anlaşmazlıkları bildiren mektupları ülkelere göndermez, garaz sahiplerinin ve kışkırtıcıların asılsız sözlerine kulak asmaz, içini dışını bize bağlılık ilkeleriyle süslerse, bizden yardım, destek, makam ve mevki görür. O zaman ülkemizin sübaşı (serleşker) ve komutanlarının (sipehdâr) niyetleri ve hırsları, onun ülkesinin ve adamlarının üzerinden uzak olur. Eğer kaleme aldığımız bu kendisinden beklenen şartların dışına çıkarsa, layık olduğu cezaya çarptırılır.” (İbn Bibî, s. 351-352).

⁵⁸ Bölgenin idaresi Melik Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev'e verilmiş ve böylece Erzincan'daki Mengücek hanedanı son bulmuştur (İbn Bibî, s. 359.; İbnü'l-Esîr, (Türkçe terc., XII, s. 441); Ebu'l-Ferec, II, s. 525.; Turan, “Anatolia in the Period of the Seljuks and the Beyliks”, s.247.; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 2001, s. 83-84.; Uyumaz, *a.g.e.*, s. 41-44)

şekilde halka zarar verilmemesini emreden Sultan, Melik Rüknü'd-dîn Cihanşâh ile Melik Muzafferü'd-dîn'in bu hareket karşısında nasıl bir tavır alacaklarını beklemeye başlamıştır.⁵⁹ İşte bu sırada Sultan'ın askerlerinin ülkesine girdiğini ve bazı yerlerin saltanat divânının yönetimine geçtiğini öğrenen Erzurum Hâkimi Melik Rüknü'd-dîn Cihan Şâh, bir yandan çok miktarda hediye ve yolluk hazırlayarak ordunun emîrlere yollarken, diğer yandan da büyük emîrlere birini de Sultan'a göndererek itaatini arz etmiş, bağlılık ve kulluk yolundan çıkmayacağını belirtmiş ve bu cümleden olmak üzere "istendiği zaman yardımcı kuvvet göndereceğine" dair vaatte bulunmuştur.⁶⁰

4. Selçuklu Hanedanına Mensup Meliklerin Durumu

Bu kaydın bizim açımızdan en önemli tarafı, "istendiği zaman yardımcı kuvvet göndereceğini" vaat eden emîrin, bir Türkiye Selçuklu meliki oluşudur. Şöyle ki; Büyük Selçuklularda, hanedan üyesi meliklerin idaresinde bulunan "birinci kategoriden vasal devletler" teşekkül ettiği ve bu durumun Türk hâkimiyet geleneği neticesinde ülkenin hanedan azası arasında üleştirilmesinden ileri geldiği malumdur. Büyük Selçuklu Devleti'nin birinci kategoriden vasalı olarak ortaya çıkıp daha sonra müstakil hale gelen Türkiye Selçukluları da söz konusu geleneği devam ettirmiş ve ülkeyi, hanedan azası arasında taksim etmişlerdir. En bariz örneğine II. Kılıç Arslan döneminde rastladığımız bu taksim geleneği neticesinde muhtelif bölgelere gönderilen Selçuklu meliklerinin, Türkiye Selçuklu Sultan'ı karşısındaki hukukî durumları incelendiğinde, klasik vasallık şart ve mükellefiyetlerine bağlı oldukları görülür. Nitekim vaktiyle Nejat Kaymaz tarafından da belirtildiği üzere⁶¹ söz konusu meliklerin kendi merkezlerinde, biraz daha küçük çapta olmakla beraber, tıpkı payitahttaki gibi bir teşkilâta, maiyyetinde, yine aynı payitahttakine benzer bir askerî ve sivil idare kadrosuna, hâkimiyet alâmetlerine⁶² sahip oldukları,

⁵⁹ İbn Bibî, s. 359-360.

⁶⁰ İbn Bibî kaydın devamında şunları söylemektedir: "Elçi saltanat huzuruna varıp, sözlü ve yazılı mesajları iletip hediyeleri arz edince Sultan, onu sonsuz merhamet ve cömertlik kapsamına aldı. Melik'in isteğini yerine getirerek Erzurum mülkünü ona verdikten sonra "Bundan sonra ordu, onun bölgesine girip dolaşmasın" diye fermân çıkardı. Ordular, saltanat bargâhının hükmüyle yağma ve talandan döndüler. O zaman Melik Rüknü'd-dîn'in korku ve endişesi kayboldu." (İbn Bibî, s. 360-361).

⁶¹ Nejat Kaymaz, "Anadolu Selçuklu Devletinin İnhitâtında İdare Mekanizmasının Rolü (I)", *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, II/2-3 (1964), s. 114-115.

⁶² Tokat Meliki Rüknü'd-dîn Kılıç Arslan, I. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev'i tahtan indirmek üzere Konya'ya hareket ettiği sırada, askerlerini, "onun cihângîr çetresinin gölgesinde (ظلال چتر جهانگیرش)" toplamıştı (İbn Bibî, s. 31).

kendi adlarını taşıyan sikkeler bastırıp⁶³, kitabeler yazdırdıkları⁶⁴, birbirleriyle ve civardaki devletlerle serbestçe askerî ve siyasî münasebetlere giriştikleri, buna karşılık her yıl Sultan'ın huzuruna çıkararak itaatlerini arz etmek⁶⁵, hutbede ve sikkede⁶⁶ Sultan'ın adını zikretmek ve icap ettiğinde Türkiye Selçuklu ordusuna asker göndermek⁶⁷ gibi tâbiyet şart ve mükellefiyetlerini yerine getirdikleri görülmektedir.

Bununla beraber Türkiye Selçuklu meliklerinin hüküm sürdükleri bölgelerde kurdukları siyasî nizâmın, Büyük Selçuklu Devleti'ndeki birinci dereceden vassal devletlerle aynı mahiyette olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira hiçbir Türkiye Selçuklu melikinin Kirman Selçuklu Devletinin Kavurt, Suriye Selçuklu Devleti'nin kurucusu Tutuş veya Irak Selçuklu Devleti'nin kurucusu Mahmud bin Muhammed gibi ayrı bir siyasî irade haline geldiği, tasarrufunda bulunan bölgede bir hanedan veya siyasî teşekkül oluşturduğunu gösteren herhangi kayıt bulunmamaktadır.⁶⁸

Melik Rüknü'd-dîn Cihan Şâh'ın Sultan Alâü'd-dîn Keykubâd'a tâbiyetini arz ederek "istendiği zaman yardımcı kuvvet göndereceğini" vaat etmesi, Selçuklu meliklerinin de klasik vasallık şart ve mükellefiyetlerine tâbi olduklarını gösteren örneklerden biri olası sebebiyle dikkat çekicidir. Daha önce de belirttiğimiz gibi diğer meliklerin de söz konusu şart ve mükellefiyetlere bağlı olduklarına dair bazı bilgilere rastlanmakla beraber, Melik Rüknü'd-dîn Cihan Şâh'la ilgili bu kayıt "as-

⁶³ Nejat Kaymaz'ın da belirttiği gibi ("İdare Mekanizmasının Rolü I", s. 114 n), melikler sadece mahalli tedavül kıymetini haiz bulunan bakır paralar basturabilmişlerdir. (Bkz., *Meskûkât-ı Kadîme-i İslâmîyye Kataloğu*, IV, s. 118-124; *Takvîm-i Meskûkât-i Selçûkiyye*, s. 9-14)

⁶⁴ Mesela Kayseri'de II. İzzü'd-dîn Kılıç Arslan'ın oğullarından Kayseri Meliki Nureddin Sultan Şâh'ın 589/1193 tarihli kitabesinde babasının ismi dahi geçmemektedir (Halil Edhem (Eldem); *Kayseriyye Şehri*, (Haz. Kemal Göde), Ankara 1982., s. 30-31). Aynı şekilde Melik Muğisü'd-dîn Tuğrul Şâh'ın da Bayburt Kalesi'nde üç kitabesi bulunmaktadır. Bu kitabelerden birinde "sultan", diğer ikisinde ise "melik" unvanı mevcuttur (Halil Edhem, a.g.e., s. 41 n).

⁶⁵ *Takvîm-i Meskûkât-ı Selçûkiyye*, s. 11, 13. (İbn Bibî'nin kaydına göre melikler, "her yıl bir defa babalarının huzuruna gelirler, hizmet için gerekli şartları yerine getirdikten sonra arzularına kavuşmuş, amaçlarına ulaşmış olarak atlarını kendi topraklarına sürerlerdi." (İbn Bibî, s. 22).

⁶⁶ J. C. Hinrichs, "Erzurum Selçuklularının Sikkeleri", *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, Sayı: 6 (1976), s. 163-178.; İbrahim Artuk, "Alâü'd-dîn Keykubâd'ın Meliklik Devri Sikkeleri", *Bellelen*, XLIV/174 (1980), s. 265-271.

⁶⁷ Daha önce belirttiğimiz gibi Erzurum Meliki Rüknü'd-dîn Cihan Şâh, Alâü'd-dîn Keykubâd'a istendiği zaman askerî kuvvet göndereceğini taahhüt etmiştir (İbn Bibî, s. 360)

⁶⁸ Bazı batılı yazarlar, II. Kılıç Arslan'ın oğullarından Muğisü'd-dîn Tuğrul Şâh'ın Erzurum'da 14 yıl süren hâkimiyetini, Türkiye Selçuklu hâkimiyeti dışında müstakil bir hükümet gibi değerlendirmişlerse de bu tür bir yargının yanlış olduğu ortadadır (*Takvîm-i Meskûkât-i Selçûkiyye*, s. 14-15)

ker gönderilmesi” konusunun da bu mükellefiyetlere dâhil olduğunu gösteren sayılı mehazlardan biri olması bakımından önem arz etmektedir⁶⁹.

Sonuç

Tâbi devletler ve tâbiyet hukuku meselesi, sair Ortaçağ devletleri gibi Türkiye Selçuklu devletinin de siyasî, idarî ve askerî işleyişlerini anlama konusunda son derece önemlidir. Ancak Ortaçağ Türk tarihinin hemen her meselesinde olduğu gibi bu konuda da elimizde çok fazla bilgi mevcut olmadığından meseleyi kesin hatlarıyla ortaya koymak oldukça zordur. Bilhassa metbu hükümdar ile tâbi melik veya emîr arasında imzalandığı bilinen tâbiyet anlaşmaları, sevgendnâme veya ahidnâmelerin hiçbirinin orijinal nüshalarının elimize ulaşmamış olması, konunun esaslı bir şekilde izahını adeta imkânsız hâle getirmektedir. Bununla beraber döneme ait sikkeler hangi melik veya emîrin hangi tarihlerde Türkiye Selçuklu Devleti'ne tâbi olduğu hakkında bilgi verdiği gibi, diğer yazılı eserler de yine tâbi melik ve emîrler, bu melik ve emîrlerle yapılan tâbiyet anlaşmaları ve tâbiyet hukuku hakkında malumat vermektedir. Sözkonusu kaynaklarda yer alan kayıtlar, dikkatle incelenince görülmektedir ki, tâbi melik ve emîrlerin, metbû hükümdarlarına karşı yerine getirmek zorunda oldukları mükellefiyetler iki taraf arasında imzalanan anlaşmalar çerçevesinde belirlenip, yerine göre her sene yenilenen bu anlaşmaların aksine hareket edenler âsi sayılmaktadır. Bu anlaşmalarda belirtilen sair hükümler içinde en önemlileri, belirlenen miktarda vergi ve askerî kuvvet gönderilmesidir. Aralarında hanedana mensup meliklerin de bulunduğu tâbi devletlerden gelen vergi ve askerî kuvvet, genel yekûn içinde değerlendirildiğinde oldukça büyük yer tutmaktadır ki, bu durum, tâbi devletlerin, metbû devletin siyasî ve idarî yapısı kadar mâli ve askerî işleyişi için de hayati bir öneme sahip olduklarını göstermektedir.

⁶⁹ Göksu, *a.g.e.*, s. 204-206.

KAYNAKLAR

- Ahmed Tevhid, *Meskûkât-ı Kadîme-i İslâmiyye Kataloğu*, IV., Kostantiniye 1321.
- Ahmed Ziya, *Meskûkât-ı İslâmiyye Takvîmi*, Konstantiniye 1328.
- Aköz, Alâaddin, “Karamanoğlu II. İbrahim Beyin Osmanlı Sultanı II. Murad’a Vermiş Olduğu Ahidnâme”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s. Ü. Türkiyat Araş. Enst Yay., Sayı.18 (Güz 2005), s. 159-178.
- Alptekin, Coşkun, “Saltuklu Sikkeleri”, *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, Sayı:13 (Ahmed Zeki Velidi Togan Özel Sayısı), (1985), s. 293-296.
- Anna Komnena, *Alexiad*, (Çev. Bilge Umar), İstanbul 1996.
- Anonim *Selçuknâme*, (*Târîh-i Âl-i Selçûk der Anadolu*), Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III, (Neşr ve çev. Feridun Nafiz Uzluk), Ankara, 1952.
- Artuk, İbrahim, “Alâü'd-dîn Keykubâd'ın Meliklik Devri Sikkeleri”, *Belleten*, XLIV/174 (1980), s. 265-271.
- Asakawa, Kanichi, *The Documents of Iriki: Illustrative of The Development of the Feudal Institutions of Japan*, (Yale University Pres), New Haven 1929.
- Bahâ'ü'd-dîn Muhammed b. Mücyyed Bağdâdî, *et-Tevessül ile't-Teressül*, (Mukâbele ve Tashih: Ahmed Behmenyâr), Tahran 1315.
- Bartusis, Mark C., *The Late Byzantine Army: Arms and Society, 1204-1453*, (Philadelphia: University of Pennsylvania Press), 1992.
- Bloch, Marc, *Feudal Society*, II., (Translated by L. A. Manyon), Chicago 1961.
- Bombaci, Alessio, “The Army of the Saljuqs of Rum”, *Annali*, 38/4 (1978), s. 343-369.
- Bosworth, Clifford Edmund, *The New Islamic Dynasties: A Chronological and Genealogical Manual*, (Edinburgh University Pres), Edinburgh 2004.
- Cenâbî Mustafa Efendi, *el-'Aylemü'z-Şâhir fî Ahvâli'l-Evâ'il ve'l-Evâhir*, (Haz. Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-Şâhir fî Ahvâli'l-Evâ'il ve'l-Evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları İle İlgili Kısımın Tenkidli Metin Neşri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1994.
- Ebu'l-Ferec (Bar Hebraus), *Ebu'l-Ferec Tarihi*, II, (Süryaniceden İngilizceye Çev. Ernest A. Wallis Budge-İngilizceden Türkçeye Çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK Yay., Ankara 1999.
- Elements of Military Art and History*, (Ed. De La Barre Duparcq-Translated and Edited: Brig.-Gen. George W. Cullum) New York 1863.
- Ersan, Mehmet, “Kilikya Ermeni Krallığı'nın Türkiye Selçuklularına Tâbiyeti

- Meselesi”, *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir 1999., s. 301-315.
- Finlay, George, *History of Greece from its Conquest by the Crusaders to its Conquest by the Turks, and of the Empire of Trebizond 1204-1461*, Edinburg 1851.
- Ganshof, Francois Louis, *Feudalism*, (Translated by Philip Grierson), London 1996.
- Gök, Nejdet, Osmanlı Diplomatasında Bir Berat Çeşidi Olan Ahidnameler”, *Türkiye Günlüğü*, 59 (Ocak-Subat 2000-02), s. 97-113.
- Göksu, Erkan, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, TTK Yay, Ankara 2010.
- Halam, Henry, *View of the State of Europe During the Middle Ages*, I, Boston 1853
- Halil Edhem (Eldem), *Kayseriye Şehri*, (Haz. Kemal Göde), Ankara 1982.
- Hasan Enverî, *İstılâhât-ı Dîvânî Devre-i Gaznevî ve Selçûkî*, Tahran 2535., s. 254.
- Hinrichs, J. C., “Erzurum Selçuklularının Sikkeleri”, *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, Sayı: 6 (1976)., s. 163-178.
- Humphreys, R. Stephen, *From Saladin to the Mongols: The Ayyubids of Damascus, 1193-1260*, Albany, State University of New York Press, 1977.
- İbn Bîbî (el-Hüseyin b. Muhammed b Ali el-Caferî er-Rugedî), *el-Evâmirü'l-Âlâ'iye fi'l-Umûri'l-Âlâ'iye*, Tıpkı Basım, (Önsöz ve fihristi haz. Adnan Sadık Erzi), TTK Yay., Ankara 1956.
- İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-Târîh Tercümesi*, IX-XII, (Çev: Abdülkerim Özeydın), İstanbul 1987.
- , *et-Târîhu'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atabekiyye*, (Tahkik: Abdulkadir Ahmed Tukeymat), Kahire 1963.
- İbnü'l-Ezrak, *Târîhu Meyyâfârikîn ve Âmid*, (Türkçe terc. Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi (Artuklular Kısmı), (Çev. Ahmet Savran), Erzurum, 1992.
- İsmail Gâlib, *Meskûkât-ı Türkmâniyye Kataloğu*, İstanbul 1311.
- Jean de Joinville, *The Memoirs of the Lord of Joinville*, (A New English Version Ethel Wedgwood), London 1906, (Türkçe terc., *Bir Haçlının Hatıraları*, (Çev: Cüneyt Kanat) Ankara 2002.
- Kâtib Ferdî, *Mardin Mülûk-i Artûkiyye Tarihi ve Kütâbeleri Vesâir Vesâik-i Mühimme*, (Neşr. Ali Emiri-Yay. Haz. Y. Metin Yardımcı), İstanbul 2006.
- Kaymaz, Nejat, “Anadolu Selçuklu Devletinin İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü (I)”, *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, II/2-3 (1964), s. 114-115.
- Kesik, Muharrem, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, TTK Yay., Ankara 2003.
- Kirakos, *History of the Armenians*, (Trans. Robert Bedrosian), Sources of the Armenian Tradion, New York 1986.

- Koca, Salim, *Selçuklularda Ordu ve Askerî Kültür*, Ankara 2005.
- , *Sultan I. İzzü'd-dîn Keykâvus (1211-1220)*, TTK Yay., Ankara 1997.
- Köprülü, M. Fuad, “Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları”, *Belleten*, VII/27, (Temmuz 1943), s. 379-458.
- Köymen, Mehmet Altay, “Selçuklu Devri Kaynaklarına Dair Araştırmalar I”, *DTCFD*, VIII/4 (1951), s. 537-648.
- , *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi V, İkinci İmparatorluk Devri*, TTK Yay., Ankara 1991
- , *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK Yay., Ankara 1993.
- Mallet, Michael, *Mercenaries and Their Masters: Warfare in Renaissance Italy*, Totowa, New Jersey: Rowman and Littlefield, 1974.
- Merçil, Erdoğan, “Nal-baha ve Kullanılışına Dair Örnekler”, *Belleten*, LX/227, (1996), s. 21-32.
- Miller, W., *Trebizond the Last Greek Empire*, Amsterdam 1968., s. 18-25.
- Mills, Charles, *History of Crusades: For the Recovery and Possession of the Holy Land*, I., London 1821.
- Nicolle, David, *Saladin and the Saracens: Armies of the Middle East 1100-1300*, (Osprey Military: Men-at-arms Series: 171), London 1986.
- Nuhoğlu, Güller, *Beyhakî Tarihi'ne Göre Gazneliler'de Devlet Teşkilâtı ve Kültür*, (İÜ SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1995.
- Oppenheim, Lassa, *International Law: A Treatise, The Third Edition*, (Edited by Ronald F. Roxburgh), London 1920.
- Oppenheimer, Franz, *The State*, (Little, Brown, and Company), New York 1975.
- Ostrogorsky, George, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. Fikret İşıltan), TTK Yay., Ankara 1999.
- Palgrave, Francis Turner, *The Lord and the Vassal: A Familiar Exposition of the Feudal System in the Middle Ages*, (Publisher: John W. Parker), MDCCCXLIV (1844).
- Russell, Jeffrey Burton, *Medieval Civilization*, (New York: John Wiley and Sons), 1968.
- Saatçi, Tahsin, “Samsat'ta Türk İslâm Sikkeleri”, *X. Türk Tarih Kongresi (22-26 Eylül 1986)*, III., Ankara 1991, s. 941-943.
- Simon de Saint Quentin, *Histoire des Tartares*, (Türkçe terc., *Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, (Çev. Erendiz Özbayoğlu) Antalya 2006.
- Sir John Hawkwood (L'Acuto): Story of a Condottiere*, (Translated from the Italian of John Temple-Leader, Giuseppe Marcotti, by Leader Scott), (Published by T. Fisher Unwin), London 1889.

- Smbat, *Chronicle*, (Trans. Robert Bedrosian), Long Branch, New Jersey 2005.
- Southern, R. W., *The Making of the Middle Ages*, (New Haven, CT: Yale University Press), 1953.
- Süryanî Patrik Mihail'in Vekâyinâmesi (1042-1195)*, II, (Türkçe terc., Hrand D. Andreasyan), Ankara 1944. (TTK Kütüp. No:44'de yayınlanmamış tercüme)
- Turan, Osman, "Anatolia in the Period of the Seljuks and the Beyliks", *The Cambridge History of Islam*, Vol.1/A, (Edited by Peter Malcolm Holt, Ann Katharine Swynford Lambton, Bernard Lewis), Cambridge 1970., s.246-247.
- , *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 2001.
- , *Selçuklular Zamanında Türkiye, Siyasî Tarih Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1318)*, İstanbul 2002., s. 305 n.).
- Uyumaz, Emine, *Sultan I. Alâü'd-dîn Keykubâd Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi (1220-1237)*, TTK Yay., Ankara 2003.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Karamanoğulları Devri Vesîkalarından İbrâhim Bey'in Karaman İmâretî Vakfiyesi", *Belleten*, I/1 (1937)., s. 56-144.
- , *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Ankara 1941.
- Vardan, *Compilation of History*, (Trans. Robert Bedrosian), Long Branch, New Jersey 2007. (Türkçe terc., "Cihan Tarihi", (Çev. Hrant D. Andreasyan), *Tarih Semineri Dergisi*, III, İÜEF, (1937), s. 154-255.
- Yakubovski, A., "İbn-i Bibi'nin XIII. Asır başında Anadolu Türklerinin Sudak, Polovets (Kıpçak) ve Ruslara Karşı Yaptıkları Seferin Hikâyesi", (Çev. İsmail Kaynak), *AÜ DTCFD*, XII (1954), s. 207-226.
- Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu Sergileri*, III, ("Asya'dan Anadolu'ya İnen Rüzgar" Beylikler Dönemi Sikkeleri - "The Wind Blowing from Asia to Anatolia" An Exhibition of Beylik Period Coins), İstanbul 1994.